

ІСПАНСЬКІ ОСВІТЯНИ У «ПЕДАГОГІЧНОМУ СЛОВНИКУ»
ЛОРЕНСО ЛУЗУРІАГІSPANISH EDUCATORS IN “DICTIONARY OF PEDAGOGY”
OF LORENZO LUZURIAGA

Для педагогічних праць Лоренсо Лузуріаги в «аргентинський» період діяльності (після 1939 року) характерною була концентрація на педагогічній спадщині та творчості визначних освітян. Окреслюючи значення внеску певної персоналії у розвиток національної та світової педагогіки, Лоренсо Лузуріага передусім наголошував на новаторських ідеях та досвіді освітянина. Одну з останніх своїх праць – «Педагогічний словник» (Буенос-Айрес, 1960) – Лоренсо Лузуріага присвятив не стільки аналізу педагогічних явищ та процесів, скільки представленню педагогічних персоналії.

У «Педагогічному словнику» значне місце було відведено постатям видатних іспанських освітян від стародавнього часу до сучасності. Було названо 25 педагогічних персоналії (без урахування деяких іспанських правителів). Серед іспанських освітян середньовіччя і раннього нового часу було представлено імена Ісидора Севільського, Хуана Луїса Вівеса, Хуана Пабло Бонета, Сан Хосе де Каласанс та інших. З-поміж іспанських освітян в історичному відтинку XVIII – середини XX століть було згадано славетних представників класичної та реформаторської педагогіки, зокрема, Гаспара Ховельяноса, Пабло Монтезіно, Консепсьон Ареналь, Мануеля Коссіо, Франсіско Хінера де лос Ріос, Педро де Алканатара, Руфіно Blanco Санчеса, Рамона Руїса Амадо, Рафаеля Альтаміру, Луїса де Сулуєта та інших.

У статті здійснюється спроба узагальнення педагогічних поглядів Лоренсо Лузуріаги стосовно значення постатей найвидатніших іспанських освітян у розвитку національної та світової педагогіки. Згадано про деякі праці іспанських освітян, згадані у «Педагогічному словнику» Лоренсо Лузуріаги. Наголошено на тому, що добір персоналії до «Педагогічного словника» був пов'язаний передусім із прагненням іспано-аргентинського педагога означити новаторський внесок видатних освітян у розвиток національної та світової педагогіки.

Ключові слова: Лоренсо Лузуріага, «Педагогічний словник», іспанські освітяни, педа-

гогічна персоналія, новаторські ідеї, національна педагогіка, світова педагогіка.

For the pedagogical works of Lorenzo Luzuriaga in the “Argentine” period of activity (after 1939), the focus on the pedagogical heritage and creativity of prominent educators was characteristic. Outlining the significance of the contribution of a certain personality to the development of national and world pedagogy, Lorenzo Luzuriaga primarily emphasized the innovative ideas and experience of the educator. One of his last works – “Dictionary of Pedagogy” (Buenos Aires, 1960) – Lorenzo Luzuriaga devoted not so much to the analysis of pedagogical phenomena and processes as to the presentation of pedagogical personalities.

In “Dictionary of Pedagogy” a significant place was given to the figures of outstanding Spanish educators from ancient times to the present day. 25 pedagogical personalities were named (excluding some Spanish rulers). Among the Spanish educators of the Middle Ages and early modern times, the names of San Isidoro de Sevilla, Juan Luis Vives, Juan Pablo Bonet, San Jose de Calasanz and others were presented. Among the Spanish educators in the historical section of the 18th – mid-20th centuries, famous representatives of classical and reformist pedagogy were mentioned, in particular, Gaspar Jovellanos, Pablo Montesino, Concepcion Arenal, Manuel Cossio, Francisco Giner de los Rios, Pedro de Alcanatara, Rufino Blanco Sanchez, Ramon Ruiz Amado, Rafael Altamira, Luis de Zulueta and others.

The article attempts to generalize the pedagogical views of Lorenzo Luzuriaga regarding the significance of the figures of the most prominent Spanish educators in the development of national and world pedagogy. Some works of Spanish educators mentioned in Lorenzo Luzuriaga’s “Dictionary of Pedagogy” were denoted. It is emphasized that the selection of personalities for “Dictionary of Pedagogy” was primarily related to the desire of the Spanish-Argentine teacher to define the innovative contribution of prominent educators to the development of national and world pedagogy.

Key words: Lorenzo Luzuriaga, “Dictionary of Pedagogy”, educators, pedagogical personality, innovative ideas, national pedagogy, world pedagogy.

УДК 37(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/78.1.3>

Зайченко Н.І.,

докт. пед. наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи та освітніх і педагогічних наук
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

В одній із останніх праць іспано-аргентинського педагога Лоренсо Лузуріаги (Lorenzo Luzuriaga Medina) (1889–1959) – «Педагогічному словнику» (Буенос-Айрес, 1960) [1] – знайшли відображення статті і замітки про видатних педагогів світу різного історичного часу. Чільне місце у «Педагогічному словнику» займали статті, присвячені постатям славетних освітян Іспанії. Було названо 25 педагогічних персоналії (без урахування деяких іспанських правителів) від стародавнього часу до сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню окремих аспектів педагогічної

спадщини Лоренсо Лузуріаги присвячені наукові праці сучасних іспанських, аргентинських дослідників, зокрема Е. Баррейро Родригеса (H. Barreiro Rodríguez), Т. Дабусті де Муньос (T. Dabusti de Muñoz), С. Лосано Сейхаса (C. Lozano Seijas), Х. Ернандеса Діаса (J. Hernandez Diaz), П. Маєстро Гонсалес (P. Maestro Gonzalez) та інших. Вивчення педагогічних студій Лоренсо Лузуріаги здійснювалося в контексті історико-педагогічного дослідження освітніх процесів (Н. Дем'яненко, Н. Дічек, В. Майборода та інші), філософського осмислення педагогічних й освітніх феноменів (А. Бойко, В. Луговий, В. Шевченко та інші),

порівняльного аналізу закордонного досвіду педагогічної теорії і практики (Т. Левченко, О. Локшина, О. Матвієнко та інші).

Мета статті – з'ясувати, педагогічні праці та діяльність яких освітян Іспанії вивчав Лоренсо Лузуріага, а також на яких їхніх біографічних даних він зосереджував увагу у «Педагогічному словнику», завершеному 1959 року.

Виклад основного матеріалу. З-поміж іспанських педагогів у «Педагогічному словнику» Лоренсо Лузуріаги було названо трьох в історичному відтинку XVI – XVII століть – Хуана Пабло Бонета, Хуана Луїса Вівеса та Хосе де Каласанс. Хуан Бонет (Juan Pablo Bonet) (1573–1633) був священиком, ініціатором навчання глухонімих осіб. Він видав першу книгу для навчання людей із порушеннями слуху у Мадриді 1620 року під назвою «Про природу звуків і мистецтво навчити глухонімого говорити». Призначення книги педагог пояснював «необхідністю шукати засоби для страждених природними дефектами людей, з якими, зазвичай, вони народжуються» [2, с. 20].

Лоренсо Лузуріага називав Хуана Бонета «видатним гуманістом» [1, с. 61].

У замітці про педагога Санто Хосе де Каласанс (Santo Jose de Calasanz Gaston) (1556/1557–1648) він зазначав, що той «народився в провінції Уеска і вивчав гуманітарні науки та теологію в університетах Леріди, Валенсії та Алькали, став священником 1583 року» [1, с. 66].

У подальшому Хосе де Каласанс перебрався до Риму, де в 1597 році заснував першу в Європі безплатну народну школу, щоби в ній могли навчатися діти бідняків. Братство, утворене при школі, 1617 року отримало статус монашої конгрегації [3, с. 29].

Лоренсо Лузуріага підкреслював, що в школах, організованих Хосе де Каласанс, надавалася елементарна освіта – читання, письмо, граматики, християнське вчення; а провідна мета цих шкіл бачилася у «вихованні дітей у християнському благочесті» [1, с. 66].

Про постать Хуана Луїса Вівеса (Juan Luis Vives) (1492–1540) Лоренсо Лузуріага відмічав, що освітянин – «можливо, найвеличніший педагог-гуманіст Ренесансу» [1, с. 372].

Іспанський філософ Адольфо Бонілья (Adolfo Bonilla у San Martín) указував: «Хуан Вівес народився в знаменному місті Валенсії 6 березня 1492 року, через шістьдесят три дні після пам'ятної події здачі Гранади католицьким королям. Був хрещений у церкві де Сан-Андрес» [4, с. 12].

У «Педагогічному словнику» Лоренсо Лузуріага стверджував, що Хуан Луїс Вівес походив зі знатного, хоча й бідного, роду; навчався в рідному місті, а пізніше в Паризькому університеті; згодом перебрався до Фландрії, де познайомився з Еразмом Роттердамським [1, с. 372].

Дружба з Еразмом, ймовірно, почалася в 1518 році з прибуттям Вівеса до Лувена на запрошення університету викладати латинську мову. У жовтні 1523 року педагог продовжив викладацьку діяльність в Оксфордському коледжі Corpus Christi, де читав одразу два курси – гуманітарного знання та права [4, с. 179].

Пізніше Луїс Вівес був змушений полишити Англію, повернувся в Брюгге. Його педагогічні ідеї найвиразніше постали в «Трактаті про навчання» (Tradendis disciplinis). У книзі Вівес наголошував, що освіта починається з досвіду, інтуїції, безпосереднього пізнання речей. «Молодь віднайде вивчення природи набагато простішим за абстрактну справу, бо воно потребує лише прикладання почуттів», – писав він [1, с. 372].

На думку Лоренсо Лузуріаги, педагогічна концепція Луїса Вівеса – про емпіричний метод пізнання світу; «вона була більше моралістичною, аніж богословською» [1, с. 372], адже втілювала провідну ідею – у прагненні до релігійності не варто втрачати життєву дійсність.

Відмічав Лоренсо Лузуріага і тезу Вівеса про фокусування в освіті на психології учнів. «Кожні два-три місяці вчителі порадяться з батьківським почуттям і серйозною розсудливістю про дух їхніх учнів та призначать кожному з них ту працю, що видається найбільш принагідною», – настановляв педагог-гуманіст [1, с. 372].

Повідомлялося у «Педагогічному словнику» про чотири персоналії, які впливали на розвиток іспанської освіти та національної педагогіки наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття, а саме: про Гаспара Ховельяноса, Франсіско Амороса, Мануеля Кінтану та Пабло Монтесино. Гаспар Мельчор де Ховельянос (Gaspar Melchor de Jovellanos) (1744–1811) – іспанський письменник, юрист. За висловом Лоренсо Лузуріаги, він – «один із найосвіченіших представників іспанського «Прогресізму» та лібералізму» [1, с. 225].

Гаспар Ховельянос був засновником Астурійського інституту, призначеного для вивчення природничих наук. У промові 1799 року, зверненій до діячів Астурійського інституту, проголошувалося: «Людина – цариця землі і мета ваших студій. Дивіться, вона вміщена в центр усіх відношень, що являють гармонію всесвіту. Вона є єдиною істотою, здібною пізнати цю гармонію, піднятися над нею до Вищого Творця, який уклав її» [5, с. 202].

Про Франсіско Амороса (Francisco Amoros у Ondeano) (1770–1848) Лоренсо Лузуріага повідомляв, що той «був очільником Песталоцціанського королівського інституту в Мадриді, заснованого 1806 року» [1, с. 29–30].

Педагог Франсіско Аморос – організатор фізичного виховання в Іспанії та Франції. Авторська виховна система була описана у посібнику «Нове

керівництво з фізичного, гімнастичного та морального виховання» (Париж, 1838) [6].

Мануель Кінтана (Manuel José Quintana у Lorenzo) (1772–1857) – іспанський поет. У «Педагогічному словнику» вказувалося, що «він був натхненником «Звіту про народну освіту» 1813 року, першого документу, в якому визначалися засади національної освіти в Іспанії» [1, с. 313].

У промові в Мадридському центральному університеті 7 листопада 1822 року Мануель Кінтана доводив: «Центральний університет – це справа народна, народжена свободою, підсумок столітніх просвітництва та цивілізації. Перед цими великими цілями, потужними викладачами будь-яка висота слабіє, будь-яка слава меркне» [7, с. 13].

Про Пабло Монтесино (Pedro Pablo Montesino у Cáceres) (1781–1849) Лоренсо Лузуріага писав: «Монтесино може вважатися найвидатнішим педагогом першої половини XIX століття» [1, с. 265].

Пабло Монтесино був керівником Мадридської учительської нормальної школи. Також він – автор першої іспанської праці про виховання дітей дошкільного віку, виданої у Мадриді 1840 року під назвою «Керівництво для вчителів дитячих садків» [8].

З-поміж освітянських персоналій XIX століття, згаданих у «Педагогічному словнику» Лоренсо Лузуріаги, на особливу увагу заслуговує постать Концепсьон Ареналь (Concepción Arenal Ponte) (1820–1893). Творче надбання славетної діячки, письменниці – це історична передумова багатьох сучасних наукових теорій – пенітенціарної, соціологічної, соціально-педагогічної, теорії соціальної роботи, феміністичної і гендерної теорій та інших. Лоренсо Лузуріага підкреслював, що Концепсьон Ареналь була передусім «благодійницею, наділеною виключними інтелектуальними та моральними якостями» [1, с. 38].

Вона прагнула до того, щоби народна освіта в Іспанії стала обов'язковою та безплатною, а жіноча освіта – піднеслася до найвищого рівня. Наводив Лоренсо Лузуріага посилання на такі педагогічні праці Концепсьон Ареналь, як «Просвітництво народу» (Мадрид, 1881), «Освіта жінок» (Boletín de la Institución Libre de Enseñanza, 31 жовтня 1892), «Просвітництво засудженого» (Boletín de la Institución Libre de Enseñanza, 15 січня 1893) та інші.

У книзі «Просвітництво народу» (Мадрид, 1881) велична інтелектуалка накреслила цілісну програму освітнього реформування і розбудови народної освіти в Іспанії з урахуванням історичних та культурних регіональних особливостей. Розуміючи народну освіту як фундаментальну умову духовного і соціального прогресу, Концепсьон Ареналь воліла довести, що позбавлення народу просвітництва, або недостатність народної освіти, чи

недосконалість її, спричинить «суспільний хаос» й обернеться численними людськими стражданнями [9, с. 38].

«Кожна епоха має свої небезпеки і засоби попередити їх, свої страждання і розради, свої провини й покарання. Покарання наступає слідом за провинною, як тінь іде за тілом; це великий закон, який виповнюється без втручання людини, однак її воля і розум впливають, аби применшити небезпеку і зробити більш сприятливим утішення від страждання. Нині в Іспанії які засоби можуть застосуватися проти бід, що нас прикро вражають або нам загрожують? Жодна суспільна хвороба не може долатися лише одними ліками, проте, коли б нас спитали, який єдиний засіб серед інших ми бачимо найбільш ефективним, ми б не вагаючись відповіли: освіта», – писала Концепсьон Ареналь [10, с. 19].

У «Педагогічному словнику» Лоренсо Лузуріага давав посилання на монографічне дослідження іспанського публіциста, правника Мануеля Касаса (Manuel Casas Fernandez) (1867–1960) «Концепсьон Ареналь у педагогічному аспекті» (Мадрид, 1954) [11]. Мануель Касас упродовж 1930–1950-х років видав кілька значимих праць, присвячених постаті Концепсьон Ареналь, у яких розкривав багатогранність її творчого таланту. Дослідник одним із перших сфокусував увагу на вивченні педагогічного надбання Концепсьон Ареналь, на значенні постаті в історії іспанського просвітництва та педагогічної науки.

За висловом Лоренсо Лузуріаги, «слава про Концепсьон Ареналь як найкомпетентнішу і найспівчутливішу жінку поширилася по всій Європі» [1, с. 38].

Інша персоналія зі згаданих у «Педагогічному словнику» іспанських освітян, чиє життя припало на XIX століття, – політик Клаудіо Мойано (Claudio Moyano у Samaniego) (1809–1890), автор закону про народну освіту 1857 року, що встановлював обов'язковість початкової освіти в державі [1, с. 268].

Найбільше статей і заміток «Педагогічного словника» Лоренсо Лузуріаги, зрозуміло, було присвячено постатям освітян XIX і XX століть. З-поміж них – видатні іспанські педагоги Мануель Коссіо, Мігель де Унамуно, Хоакін Коста, Педро де Алькantara, Хосе Ортега-і-Гассет, Рафаель Альтаміра, Франсіско Хінер де лос Ріос, Андрес Манхон, Хоакін Ксирау, Руфіно Бланко, Рамон Руїс, Луїс де Сулуета.

Мануеля Коссіо (Manuel Bartolomé Cossío) (1857–1935) Лоренсо Лузуріага називав «одним із найвеличніших педагогів сучасної Іспанії» [1, с. 94].

Мануель Коссіо очолював Вільний інститут просвітництва, Національний педагогічний музей Іспанії, Раду педагогічних місій за часів Другої Іспанської Республіки. Його педагогічні ідеї значно

вплинули на освітні реформи в Іспанії у першій третині ХХ століття.

На погляд Лоренсо Лузуріаги, саме Мануель Коссіо був найяскравішим представником реформаторської педагогіки, ініціатором модерних педагогічних ідей. Наприклад, у його дискурсі «Учитель, школа та навчальний матеріал» (Мадрид, 1910) йшлося про необхідність зміни характеру навчання з пасивного, рутинного на активний, живий, зокрема, педагог наголошував: «освічена людина – не та, яка знає, а та, яка вміє робити і шляхом діяльності втілює в життя ідеї» [12, с. 8].

Указував Лоренсо Лузуріага й на те, що «Мануель Коссіо був дослідником і критиком мистецтва, автором найкращої праці про Ель Греко» [1, с. 95].

Про Педро де Алькантара Гарсію (Pedro Alcántara García Navarro) (1842–1906) Лоренсо Лузуріага зазначав, що той був автором численних педагогічних праць та керівником часопису «Сучасна школа» (La Escuela Moderna), котрий видавався в Мадриді з квітня 1891 року.

На погляд Лоренсо Лузуріаги, «Педро де Алькантара не був дуже оригінальним у своїх ідеях, проте брав участь у розробленні та поширенні сучасних новаторських вчень» [1, с. 23].

Лоренсо Лузуріага посилався на фундаментальні праці Педро де Алькантара «Теорія і практика виховання та навчання» (Мадрид, 1879–1889), «Фребель і дитячі сади» (Мадрид, 1874), «Інтуїтивна освіта, уроки про життя та шкільні екскурсії» (Мадрид, 1902), «Естетичне виховання та художнє навчання в школах» (Барселона, 1888).

Освітнянина Франсіско Хінера де лос Ріос (Francisco Giner de los Rios) (1839–1915) Лоренсо Лузуріага вважав «найвидатнішим педагогом сучасної Іспанії» [1, с. 173]. Франсіско Хінер був засновником Вільного інституту просвітництва, інституції, що стала інтелектуальним осереддям Іспанії епохи Реставрації монархії Бурбонів.

Освітнянин був і одним із найвидніших ініціаторів нового соціально-педагогічного напрямку в Іспанії на межі ХІХ – ХХ століть. У статті «Соціальна педагогіка» (La Escuela Moderna, 1902) він писав: «Соціальна педагогіка є народною в істинному значенні цього слова, вона відстоює ідею створення школи як виконання обов'язку суспільства для його ж інтересів, оскільки здійснення суспільного розвитку можливе тільки тоді, коли нові члени соціального організму стануть освіченими й духовно багатими» [13, с. 323].

А в книзі «Суспільна особа» (Мадрид, 1899) Франсіско Хінер здійснював аналіз численних соціальних феноменів, інтерпретував концепти «соціальна психологія», «соціальна політика», «суспільна свідомість», «суспільство», «особистість» тощо [14].

Стосовно постаті видатного каталонського педагога-богослова Рамона Руїса Амадо (Ramon

Ruiz Amado Contreras) (1861–1934) Лоренсо Лузуріага наголошував, що освітянин перебував під великим впливом гербартианства та схоластики, прихилився перед педагогічною традицією та виступав проти модерного педагогічного реформаторського руху.

Лоренсо Лузуріага посилався на такі праці Рамона Руїса Амадо, як «Моральне виховання» (Барселона, 1908), «Розумове виховання» (Барселона, 1909), «Релігійне виховання» (Барселона, 1912), «Історія освіти та педагогіки» (Барселона, 1911).

Очевидно, саме остання праця Рамона Руїса привернула найбільшу увагу іспано-аргентинського педагога, адже у «Педагогічному словнику» він робив висновок, що «Рамон Руїс Амадо був дуже обізнаним у європейських педагогіці та освіті» [1, с. 325].

У роботі «Історія освіти та педагогіки» (Барселона, 1911) Рамон Руїс Амадо визначив чотири історичні віхи у розвитку педагогічної думки: I – педагогіка традиційна (стародавні цивілізації Індії, Китаю, Єгипту); II – педагогіка гуманістична (Стародавні Греція та Рим); III – педагогіка неолатинська (патристична, схоластична педагогіка, педагогіка епохи Ренесансу та Гуманізму та інші напрями); IV – педагогіка раціональна (реалістична, філантропічна, політична, нова наукова педагогіка тощо) [15].

Про постать видатного іспанського педагога-богослова Руфіно Бланко Санчеса (Rufino Blanco y Sanchez) (1861–1936) Лоренсо Лузуріага зазначав, що той багато зробив у справі підготовки вчительства, будучи очільником учительської школи, а пізніше – викладачем педагогіки у Мадридській Вищій педагогічній школі.

У відкриту 1909 року Мадридську Вищу школу педагогіки Лоренсо Лузуріага вступив на навчання, а Руфіно Бланко Санчес прийшов викладати [16, с. 2].

У «Педагогічному словнику» Лоренсо Лузуріага відмічав три праці Руфіно Бланко – «Ступеневі школи» (Мадрид, 1899), «Педагогіка» (2 томи, Мадрид, 1912), «Педагогічна бібліографія» (5 томів, Мадрид, 1907–1912). Останню роботу Лоренсо Лузуріага означав «працею грандіозною» [1, с. 60].

«Педагогічна бібліографія» Руфіно Бланко Санчеса – велична педагогічна енциклопедія з колосальним документальним матеріалом. Цікаво, що у цій роботі Лоренсо Лузуріага згадувався тричі (хоча на час видання останнього тому «Педагогічної бібліографії» Лоренсо Лузуріага тільки завершував навчання у Вищій школі педагогіки): по-перше, як укладач і перекладач збірки «Кант, Песталоцці і Гете про виховання» (Мадрид, 1911) [17, с. 396]; по-друге, як перекладач з німецької мови твору Йоганна Генріха Песталоцці «Як

Гертруда вчить своїх дітей» (Мадрид, 1912) [17, с. 858]; нарешті, як автор монографії «Актуальні педагогічні напрями в Німеччині» (Мадрид, 1912), у якій було чотири розділи – психологічна педагогіка (В. Рейн, Х. Ланге, П. Барт); експериментальна педагогіка (Е. Мейман, В. Лай); філософська педагогіка (Т. Ліппс, Т. Циглер, П. Наторп); самостійна педагогіка (Л. Гурлітт) [17, с. 850].

Надаючи бібліографічний опис власних педагогічних праць, Руфіно Бланко Санчес підкреслював, що був «викладачем фундаментальної педагогіки та історії педагогіки у Вищій педагогічній школі» [17, с. 577].

Висновки. Перебравшись до Аргентини 1939 року, Лоренсо Лузуріага з головою поринув у роботу, намагаючись не думати про «іспанський біль». Проте не міг. Лише єдиний раз у 1956 році випала йому можливість відвідати Іспанію. За висловом Ермінію Баррейро, «враження, яке справило на нього це повернення, було украй болісним» [18, с. 190].

Ностальгія відчутна в усіх працях Лоренсо Лузуріаги, виданих після подорожі до рідної землі, особливо у творах «Виховання нашого часу», «Вільний Інститут просвітництва та освіта в Іспанії» і, як не дивно, у «Педагогічному словнику». Серед згаданих в останній роботі іспанських освітян найчисленніша група – вчителі і сучасники Лоренсо Лузуріаги («регенераціоністське покоління» [19, с. 8]). Він пише про них із сердечною теплотою, розставляючи акценти на найліпших сторонах, воліючи сказати про сокровенне. Коли Лоренсо Лузуріага завершував «Педагогічний словник» восени 1959 року (праця була видана вже після смерті автора), з вісьмох іспанських освітян-сучасників, відмічених у ньому, в живих залишався лише один Луїс де Сулуэта – американський іммігрант.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Luzuriaga L. Diccionario de pedagogia. Buenos Aires : Losada, 1960. 392 p.
2. Pablo Bonet J. Reduccion de las letras, y Arte para enseñar a ablar los mudos. Madrid : por Francisco Abarca de Angulo, 1620. 380 p.
3. Benlloch y Vivo J. El gran pedagogo San Jose de Calasanz fundador de las Escuelas Pias. Madrid : Administracion de "Revista Calasancia", 1919. 86 p.
4. Bonilla y San Martin A. Luis Vives y la filosofia del Renacimiento. I. El hombre y la epoca. Madrid, 1929. 292 p.
5. Jovellanos G. Oraciones y discursos. Madrid : Imprenta Enrique Teodoro, 1880. 224 p.
6. Amoros F. Nouveau manuel d'éducation physique, gymnastique et morale. Paris : A la Librairie encyclopédique de Roret, 1838. 530 p.
7. Quintana M. Discurso pronunciado en la Universidad Central el dia de su instalacion (7 de noviembre de 1822). Madrid : Imprenta Nacional, 1822. 30 p.
8. Montesino P. Manual para los maestros de escuelas de parvulos. Madrid : Imprenta Nacional, 1840. 280 p.
9. Зайченко Н. І. Педагогічний гуманізм Концепсьон Ареналь: монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. 131 с.
10. Arenal C. Obras completas de D. Concepcion Arenal. Tomo undecimo. La instruccion del pueblo: memoria premiada por la Real Academia de Ciencias Morales y Politicas en el concurso de 1878. Madrid : Libreria de Victoriano Suarez, 1896. 370 p.
11. Casas Fernandez M. Concepcion Arenal en el aspecto pedagogico. Madrid : Libreria Victoriano Suarez, 1954. 251 p.
12. Cossio M. El maestro, la escuela y el material de enseñanza. Madrid : La Lectura, 1910. 52 p.
13. La pedagogia social por R. *La Escuela Moderna*. 1902. № 140, noviembre. P. 321–326.
14. Giner F. La persona social. Estudios y fragmentos. Madrid : Libreria General de Victoriano Suarez, 1899. 437 p.
15. Ruiz Amado R. Historia de la educacion y la pedagogia. 4 ed. Barcelona : Libreria Religiosa, 1925. 343 p.
16. Ecos de la enseñanza. Escuela Superior del Magisterio. *La Educacion*. Madrid, 1909. № 45, 30 de septiembre, año XIII. P. 1–3.
17. Blanco y Sanchez R. Bibliografia pedagogica de obras escritas en castellano o traducidas a este idioma. T. IV. Madrid : Tipografia de la Revista de arch., bibl. y museos, 1911. 877 p.
18. Barreiro H. Lorenzo Luzuriaga: Una biografia truncada (1889–1959). *Sarmiento*. 2011. № 15. P. 181–190.
19. Зайченко Н. І. Сенси освіти в іспанському регенераціоністському дискурсі 1898–1914 років: монографія. Київ : ФОР А. В. Ямчинський, 2020. 202 с.